

Kadavra Diseksiyonunda Sanatın İzleri: Rembrandt'ın Dr. Jan Deijman'ın Anatomi Dersi Tablosu*

Traces of Art in Cadaver Dissection: Rembrandt's The Anatomy Lesson of Dr. Jan Deijman

Aylin Aksoyⁱ

ⁱÖğr. Gör., Altınbaş Üniversitesi, Tıp Fakültesi, <https://orcid.org/0009-0000-6823-8451>

ÖZ

Bu çalışma, Rembrandt'ın 1656 tarihli *Dr. Jan Deijman'ın Anatomi Dersi* adlı eseri üzerinden kadavra diseksiyonunun yalnızca tıbbî bir işlem değil, aynı zamanda sanatsal ve düşünsel bir temsile dönüştüğü çok katmanlı yapısını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Eserde frontal lobdan açılmış bir kadavra aracılığıyla yürütülen beyin diseksiyonu, XVII. yüzyılda zihne, bilince ve insan doğasına dair bilimsel ilginin görsel ifadesi hâline gelir. Beynin diseksiyon nesnesi olarak seçilmesi, insanı anlama çabasının artık ruhsal değil, fizyolojik temellere dayandırıldığını gösterir; akıl ve bilinç, maddesel olanın içinde aranmaya başlanmıştır. Rembrandt'ın ışık gölgeyi ustalıkla kullandığı bu kompozisyonda figürlerin yerleşimi, bakışları ve kadavrayla kurdukları ilişki, sahneyi bir bilgi tiyatrosuna dönüştürür. Bu sahnede kadavra, edilgen değil, anlamın bedenleştiği merkezî bir aktördür. Temsil edilen beden yalnızca bilimsel değil, aynı zamanda sanatsal ve sosyokültürel bir bağlamda da okunabilir. Kadın bedeninin temsildeki yokluğu ise bilgi üretiminin cinsiyet politikalarına dair güçlü bir eleştiriyi içinde barındırır. Bu bağlamda eser, ölümlü bedeni estetik bir hafıza mekânına dönüştürerek hem tıbbî hem felsefî bir arşiv işlevi görür.

Anahtar Kelimeler: Kadavra, Beyin, Diseksiyon, Rembrandt, Anatomi

ABSTRACT

This study explores the layered meaning of cadaver dissection in Rembrandt's 1656 painting *The Anatomy Lesson of Dr. Jan Deijman*, emphasizing its transformation from a medical procedure into a complex visual and intellectual narrative. The dissection of the frontal lobe reflects the XVII. century scientific shift toward understanding the mind, consciousness, and human identity through material anatomy. The selection of the brain as the dissection site symbolizes a departure from metaphysical interpretations of the self, grounding knowledge in the physical body. Rembrandt's masterful use of light and shadow elevates the scene into a theatrical performance of knowledge. The spatial arrangement of the figures, their gazes, and their interaction with the cadaver transform the body into more than an object it becomes the axis around which meaning is constructed. The absent female body further reveals the gendered exclusions inherent in the early scientific imagination. In this context, the painting becomes an aesthetic space of memory, turning the mortal body into both a medical and philosophical archive.

Keywords: Cadaver, Brain, Dissection, Rembrandt, Anatomy

*Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, 2025;15(3):785-790

DOI: 10.31020/mutfd.1676527

e-ISSN: 1309-8004

Geliş Tarihi – Received: 15 Nisan 2025; Kabul Tarihi – Accepted: 18 Temmuz 2025

İletişim - Correspondence Author: Aylin Aksoy <aylin.aksoy@altinbas.edu.tr>

Bu derginin içeriği Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License kapsamında lisanslanmıştır.

Giriş

XVII. yüzyıl Avrupa'sı, insan bedeninin bilimsel gözlem nesnesi haline geldiği, tıp ve sanatın bilgi üretiminde kesiştiği bir dönemi temsil eder. Özellikle Hollanda'da, Protestan etiğin hâkim olduğu bu kültürel ortamda, anatomi dersleri yalnızca eğitimsel faaliyetler olarak değil, aynı zamanda kamusal temsiller olarak algılanmış ve genellikle izleyici önünde, özel olarak tasarlanmış anatomi tiyatrolarında gerçekleştirilmiştir.¹ Amfi benzeri mimarilere sahip bu mekânlar, diseksiyonların adeta bir sahne performansı gibi sunulduğu, bilgi aktarımının görselleştirildiği alanlar haline gelmiştir. Bu süreçte kadavra, yalnızca bir anatomi nesnesi değil, aynı zamanda bilimsel otoritenin, mesleki hiyerarşinin ve toplumsal düzenin temsili olarak konumlanmıştır. Görselliğin bu merkezi rolü, dönemin sanat üretimine de doğrudan yansımıştır. Özellikle Amsterdam Cerrahlar Loncası, her yıl düzenlenen anatomi derslerini belgelemek amacıyla sanatçılara grup portreleri sipariş etmiştir. Bu bağlamda Rembrandt van Rijn'in 1656 tarihli *Dr. Jan Deijman'ın Anatomi Dersi* adlı eseri, yalnızca sanatsal bir kompozisyon değil, aynı zamanda görsel bir anlatı olarak bilim, otorite ve ölüm kavramlarının kesiştiği kültürel bir belge niteliği taşımaktadır.² Ancak eser, 1723 yılında Cerrahlar Loncası binasında çıkan büyük bir yangında ciddi hasar almış ve yalnızca kadavranın kafa diseksiyonunun yapıldığı merkezi kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Bugün yaklaşık 100 x 134 cm ölçüsündeki bu parça, Amsterdam Museum'da sergilenmektedir.³ Rembrandt'ın barok üslubunu yansıtan dramatik ışık gölge düzeni, kadavra üzerindeki tıbbi müdahaleyi hem bilimsel hem de törensel bir sahneye dönüştürmektedir.⁴ Bu makalede söz konusu eser, XVII. yüzyıl bilimsel ve toplumsal bağlamı içinde görsel anlatımın analizi yoluyla değerlendirilecek; kadavra diseksiyonunun sadece tıbbi değil, aynı zamanda kültürel bir temsil biçimi olduğu ortaya konacaktır.

Rembrandt'ın "*Dr. Jan Deijman'ın Anatomi Dersi*" Tablosunun Analizi

Rembrandt van Rijn'in 1656 tarihli *Dr. Jan Deijman'ın Anatomi Dersi* adlı tablosu, yalnızca bir anatomi sahnesini değil, ölüm, disiplin ve bilgi üretimi arasında kurulan çok katmanlı ilişkiyi görselleştiren özgün bir temsil örneği olarak değerlendirilebilir. Eserin merkezinde yer alan Dr. Jan Deijman (1619–1666), Amsterdam'da görev yapmış bir cerrah ve anatomi uzmanıdır. 1653 yılında Amsterdam Cerrahlar Loncası'nın başkanı olmuş ve halk önünde gerçekleştirilen diseksiyonlara öncülük etmiştir.⁴ Amsterdam Cerrahlar Loncası tarafından sipariş edilen bu eser, sanatçının 1632 yılında gerçekleştirdiği Dr. Nicolaes Tulp'un Anatomi Dersi tablosunun ardından gelen ikinci büyük anatomi temalı çalışmasıdır.⁴ Ancak ne yazık ki, tablo 1723 yılında Cerrahlar Loncası'nın binasında çıkan yangında zarar görmüş ve günümüze yalnızca merkez sahne olan kadavra ve iki figürün yer aldığı bölümü ulaşabilmiştir.³ Dönemin belgelerine göre, tabloda diseksiyonu yapılan kadavranın kimliği yüksek ihtimalle Joris Fonteijn adlı bir mahkûma aittir. Fonteijn, 1656 yılında Amsterdam'da hırsızlık ve tecavüz suçlarından dolayı idam edilmiş ve bedeni Amsterdam Cerrahlar Loncası'na verilmiştir. Aynı yıl içerisinde halka açık bir beyin diseksiyonu sırasında kullanıldığına dair belgeler bulunmaktadır.⁴ Bu bağlamda kadavra yalnızca bir tıbbi nesne değil, aynı zamanda kamusal cezalandırmanın ve postmortem bilgi üretiminin bir aracı hâline gelmiştir. Bu durum, Fransız filozof ve tarihçi Michel Foucault'nun bedenin disiplin altına alınmasına dair teorisiyle doğrudan ilişkilidir; ölümden sonra bile bedenin kontrol altında tutulması, bilgi ve iktidarın sürekliliğini yansıtan bir uygulamadır.⁵

Tablonun günümüze kalan kısmında yalnızca iki figür seçilebilmektedir: kadavranın *craniyal* diseksiyonunu gerçekleştiren Dr. Jan Deijman ve ona eşlik eden Jacob Blok. Diseksiyonun alındığı *torakoabdominal* bölgede değil de *craniyal* alanda yapılması, XVII.yüzyıl tıbbının beyin anatomisine ve zihinsel süreçlere yönelen ilgisinin sanatsal bir yansımasıdır.¹ Kadavra, sırtüstü (*supin*) pozisyonda resmedilmiştir; başı açılmış,

frontal lob kısmı öne çıkarılmıştır. Yüzde ölümün fizyolojik etkileri görülmekte, gözler kapalı ve mimikler gevşemiştir. Bu betimleme, hem bilimsel bir anlatımı hem de insani yönü dengeli biçimde yansıtan bir kompozisyon oluşturur.⁶ Jacob Blok, izleyicinin bakış açısına göre tablonun sol alt köşesinde, ellerinde metalik görünümlü bir diseksiyon kabı (*specimen collector basin*) tutarken betimlenmiştir. Bu kap, *kraniotomi* sırasında çıkarılan *calvarium* parçalarının ya da *serebral* dokuların yerleştirildiği cerrahi bir araçtır. Blok'un bu sahnedeki pozisyonu, yalnızca yardımcı bir figür değil, doğrudan diseksiyon sürecine katılan bir *prosector*(ayrıntılı doku ayırma işlemini gerçekleştiren diseksiyon uzmanı) rolünü temsil eder. Bu figür, bilimsel sürecin sahnelenen değil, sistematik biçimde yürütülen bir prosedür olduğunu da gösterir.⁷ Rembrandt'ın ışık gölge (*chiaroscuro*) tekniğiyle dramatize ettiği sahnede, özellikle kadavranın beyin bölgesi aydınlatılmış; bu yolla tıbbi merakın merkezi olan bölgeye görsel bir vurgu yapılmıştır. Figürlerin izleyiciyle göz teması kurmaması, diseksiyonun içe dönük doğasını ve ritüelistik atmosferini pekiştirir. Rembrandt burada, izleyiciyi dışlayan bir kompozisyonla, bilgi üretiminin kapalı, uzmanlara ait bir alan olduğunu ima eder. Jacob Blok'un tuttuğu kabın izleyiciye dönük olması ise, diseksiyonun yalnızca kapalı bir ritüel değil, aynı zamanda görselleştirilmiş ve paylaşıma açık bir bilimsel eylem olarak sunulduğunu gösterir. Tablodaki figürlerin sade, siyah ve düğmesiz giysileri *Calvinist* etikle doğrudan bağlantılıdır. Bu sadelik, dönemin dinsel değerlerine uygun olarak, meslek ahlakını ve tevazuyu yansıtır.⁸ Böylece kıyafetler yalnızca bir moda unsuru değil, bilgiye duyulan saygının ve disiplinin de görsel ifadesi hâline gelir. Rembrandt'ın bu eserinde yalnızca iki figür yer alıyor olsa da, orijinal kompozisyonda muhtemelen daha fazla lonca üyesi, öğrenci ya da gözlemci bulunuyordu. Ancak eldeki parça, sahnede yaratılan sessizlik, yoğunluk ve içe kapanıklık hissiyle, diseksiyonun sanatsal bir ritüel ve felsefi bir temsil olarak ele alındığını düşündürmektedir. Tablodaki tüm öğeler, beden, bilgi ve iktidar üçgeninde yeniden üretilen bir anlam alanı oluşturur.

Tıbbi Açıdan Değerlendirme

Rembrandt'ın *Dr. Jan Deijman'ın Anatomi Dersi* adlı tablosu, XVII. yüzyılda tıp eğitiminin görsel temsili olarak kurgulanmış olsa da, anatomik doğruluk açısından değerlendirildiğinde, dönemin sınırlı bilgi birikimini ve diseksiyon pratiğine dair kavramsal yaklaşımı yansıtmaktadır. Özellikle *craniyal* diseksiyonun sahneye yerleştirilmiş olması, dönemin nöroanatomiyeye duyduğu ilginin açık bir göstergesidir. Ancak bu sahnede beynin cerrahi anatomisine dair teknik detayların büyük ölçüde eksik bırakıldığı görülür. Modern *nöroşirürjik* prosedürlerde kafa diseksiyonu sırasında sırasıyla yapılan *insizyon*, *periost* kaldırılması, *kraniotomi* uygulanması, *dura mater*'in kesilmesi ve *girus-sulkus* (çıkıntı-oluk) yapılarının korunarak *serebral* korteksin incelenmesi gibi adımların hiçbirine tabloda yer verilmemiştir. Kafatası, anatomik gerçeklikten uzak biçimde tek parça hâlinde kaldırılmış; koruyucu *meningeal* yapılar (özellikle *dura* ve *araknoid* zarlar) tamamen ihmal edilmiştir.⁹ Rembrandt'ın *frontal* lobu yüzeysel ve homojen bir kütle gibi resmetmesi, *girus* ve *sulkusların* fizyolojik karmaşıklığını dışlayan bir sadeleştirmeye işaret eder.⁶ Ayrıca, kadavranın baş pozisyonu da diseksiyon pratiği açısından sorunludur. Tablodaki kadavranın başı, *fleksiyona* yakın bir pozisyonda konumlandırılmıştır; bu, *frontal* lob bölgesine cerrahi erişimi kolaylaştıran anatomik olarak uygun bir açıdır. Bu detay, diseksiyonun bilinçli bir planlama süreciyle gerçekleştirildiğini düşündürse de, sahnede bazı cerrahi unsurların eksikliği tablonun tıbbi bir kayıttan ziyade sembolik bir anlatı olarak kurgulandığını göstermektedir.

Bistüri, *retraktör*, *penset* veya *kraniotomiye* özgü cerrahi testereler gibi araçların eksikliği, Rembrandt'ın diseksiyonu bir operasyon olarak değil, soyut bir bilginin sahnelenişi olarak ele aldığını gösterir. Jacob Blok'un elindeki metal kabın işlevi, ancak bağlam bilgisinin desteğiyle anlaşılabilir; bu da izleyicinin bilimsel yorumdan çok sembolik okuma yapmasına olanak tanır. Diseksiyonda erkek bedeninin kullanılması ise, XVII. yüzyıl tıbbında bedenin temsiline dair cinsiyetçi bir yönelim sunar. Dönemin medikal uygulamalarında kadın

kadavraların diseksiyona dâhil edilmesi hem dini hem de ahlaki gerekçelerle sınırlanmış; erkek bedenleri bilimsel nesne olarak ön planda tutulmuştur.⁶ Bu da sadece bilimsel değil, toplumsal ve kültürel bağlamda da bilginin erkek beden üzerinden üretildiğini ve kadın bedeninin tıbbî tarih yazımından dışlandığını ortaya koyar. Tabloda kadının yokluğu, yalnızca anatomiye değil, görsel kültüre de sirayet etmiş cinsiyet temelli bir görünmezliği temsil eder. Bugünün tıp eğitiminde etik ilkeler ve yasal düzenlemeler çerçevesinde gerçekleştirilen diseksiyon uygulamaları, bu tarihsel ayrımcılığın önüne geçmeye çalışsa da, Rembrandt gibi görsel belgelerde bu ayrımın izleri güçlü biçimde sürmektedir. Bu nedenle tablo, yalnızca bir anatomik sahne değil, aynı zamanda beden, bilginin ve iktidarın tarihsel olarak nasıl temsil edildiğine dair önemli bir kayıttır.

Rembrandt'ın Anatomi Tablosunda Anlam Katmanları

Rembrandt'ın *Dr. Jan Deijman'ın Anatomi Dersi* adlı eseri, yalnızca XVII. yüzyıl tıp eğitiminin bir sahnesi olarak değil, aynı zamanda ölüm, bilgi ve varoluş üzerine katmanlı bir anlatı olarak değerlendirilmelidir. Kadavra diseksiyonunun yalnızca tıbbî bir uygulama değil, bilgi, iktidar ve temsil ilişkilerinin görsel bir anlatımı hâline geldiği bu eser, çok katmanlı bir düşünsel yapıyı barındırır (**Şekil 1**). Tabloda *frontal* lobdan açılan bir kadavra betimlenmiş; bu açılım yalnızca fiziksel değil, düşünsel ve simgesel bir çözümlemeye zemin hazırlamıştır. Rembrandt burada, beyni açarak sadece anatomik yapıyı değil, aynı zamanda insan aklının, özbenliğinin ve ruhunun izini arar gibidir. Ancak diseksiyon, zihnin maddesel karşılığına ulaşamaz; yalnızca ruhun yokluğunu görünür kılar.¹⁰ XVII. yüzyılda diseksiyonlar çoğunlukla erkek mahkûmlar üzerinde ve kamusal alanlarda yapılırken, kadın bedeninin sistematik biçimde dışlandığı görülür. Kadavra yalnızca tıbbî değil, aynı zamanda sosyal ve cinsiyet temelli bir temsildir.⁶ Bu yönüyle tablo, vanitas temasına da gönderme yapar: Ölümün kaçınılmazlığı ve yaşamın geçiciliği, doğrudan açılmış bir kafa ve sessiz bir diseksiyon sahnesiyle görselleştirilmiştir.¹¹

Rembrandt'ın bu eseri, çağdaşları olan van Mierevelt, de Keyser ve kendi önceki eseri Dr. Tulp'un Anatomi Dersi ile karşılaştırıldığında, biçimsel ve anlatısal bakımdan önemli ayrışmalar gösterir. Diğer tablolarla tiyatral bir düzen, izleyiciye dönük figürler ve grup portreciliği vurgusu ön plandayken, *Dr. Jan Deijman'ın Anatomi Dersi* yalnızlık, sessizlik ve iç gözlem üzerine kuruludur. Figürlerin izleyiciyle göz teması kurmaması, diseksiyonu didaktik bir olaydan ziyade, bireysel ve felsefi bir ritüele dönüştürür. Rembrandt burada tiyatral sunumu bir kenara bırakır; ölümle yüzleşmenin estetik ve düşünsel bir boyutunu öne çıkarır.¹² Bu yönüyle eser, bilgi ile bilinmeyen, beden ile ruh, bilim ile sanat arasındaki sınırların sorgulandığı bir geçiş mekânına dönüşür. Açılan beyin, insanın maddesel tarafını gösterirken, görünmeyen ruhun ve bilincin yokluğunu da izleyiciye hissettirir. Böylece Rembrandt, yalnızca bir diseksiyon sahnesi sunmaz; varoluşun anlamını, ölümün öğretisini ve bilginin sınırlarını sorgulayan bir görsel düşünce üretir.

Sonuç

Rembrandt'ın *Dr. Jan Deijman'ın Anatomi Dersi* adlı eseri, XVII. yüzyıl Hollanda kültürünün bilgi, beden ve ölüm kavramlarına yaklaşımını çok katmanlı biçimde yansıtan bir anlatıdır. Dönemin bilimsel pratiklerini yansıttığı kadar, sanatsal estetik, toplumsal temsil ve felsefi düşüncenin de görselleştirildiği bu eser, yalnızca bir diseksiyon sahnesini değil, aynı zamanda insanın kendini anlamlandırma çabasını görünür kılar. Özellikle beynin diseksiyonu gibi dönemi için alışılmadık bir sahneye odaklanması, yalnızca tıbbî cesaret değil, aynı zamanda zihinsel olanın temsil edilme isteğini de ifade eder. Tabloda diseksiyon, klasik torakoabdominal bölgede değil, frontal lob düzeyinde gerçekleştirilmiştir. Bu yönüyle eser, dönemin bilgi arayışının yalnızca fizyolojik olanla sınırlı kalmadığını, zihinsel süreçlerin anatomik yapı içindeki karşılığını arama çabasına işaret eder. Modern anatomi bilgisinin ışığında değerlendirildiğinde, diseksiyon sahnesinde görülen bazı yapılar

eksik veya sadeleştirilmiş olsa da, bu estetik tercih, Rembrandt'ın tıbbi doğruluktan çok görsel anlatımın gücüne yöneldiğini gösterir. Açılan kafa yapısı, çizilmeyen cerrahi araçlar ve betimlenmeyen anatomik detaylar, sahneyi bilimsel bir işlemde ziyade düşünsel ve duygusal bir anlatıya dönüştürmektedir. Kadavra, bu anlatının merkezinde yer alır. Ancak bu beden, yalnızca ölüm sonrası incelenen bir yapı değil, aynı zamanda bilgi üretimi, bilimsel merak ve görsel sunumun üzerinde kurulduğu sessiz bir temsil zemini. Bedenin kimliğe sahip oluşu, yani Joris Fonteyn'in geçmişine dair bilgiler, diseksiyonun yalnızca akademik değil, aynı zamanda tarihsel ve toplumsal bir içerik taşıdığını ortaya koyar. Bu bağlamda kadavra, öğretici bir nesne değil, kendi geçmişi olan bir insanın bedenine ait bir anlatıdır. Bu yönüyle eser, modern anatomiyle tarihsel anatomi arasındaki etik mesafeyi de hatırlatır. Kadın kadavra temsillerinin yokluğu, bu dönemin toplumsal ve bilimsel sınırlılıklarını yansıtır. Bedenin temsili, yalnızca fizyolojik değil, aynı zamanda kültürel ve ideolojik bir tercihtir. Kadın bedeni üzerindeki sessizlik, bilginin cinsiyetlendirilmiş doğasını ve temsilin sınırlarını işaret eder. Bu bağlamda Rembrandt'ın tablosu, yalnızca diseksiyon sahnesi değil, aynı zamanda beden üzerine kurulan bilgi sistemlerinin neyi görünür, neyi görünmez kıldığını sorgulayan bir yapıdadır. Sanatsal açıdan tablo, Rembrandt'ın ışık gölge kullanımıyla yalnızca ölümün estetikleştirilmesini değil, aynı zamanda bilimsel eylemin sessizliğini de resmetmektedir. Figürlerin göz kontağından uzak oluşu, kadavra üzerindeki dikkatin yoğunluğu, mekânın yalnızlaştırıcı yapısı, izleyiciyi sahnenin dışına iter. Bu yönüyle eser, bilimsel bir olaydan çok içe dönük, tefekkür içeren bir deneyim yaratır. Anatomi, burada sadece bir meslek pratiği değil, bilinç, ölüm ve zamanla yüzleşmenin sahnesidir. Tablonun örtük biçimde içerdiği vanitas anlamı, yaşamın geçiciliği ve bilginin sınırlılığı üzerine düşündürür. Açılmış bir beyin, yalnızca nöral bir yapı değil, aynı zamanda düşüncenin, kimliğin ve ruhun temsili olarak okunabilir. Ne var ki hiçbir diseksiyon ruhu açığa çıkaramaz. Bu noktada, Descartes'in beden zihin ikiliğiyle başlayan tartışmalar günümüzde bile sürerken, Rembrandt izleyiciye sessizce şunu sorar: "Bu bedenin içinden çıkan şey, gerçekten insan mıdır?" Bu soru, yalnızca bilimsel değil, aynı zamanda etik ve felsefi bir sorudur. Sonuç olarak *Dr. Jan Deijman'ın Anatomi Dersi*, yalnızca tıbbi bir sahne değil, sanat, bilim, felsefe ve toplumun iç içe geçtiği görsel bir düşünce alanı sunar. Eser, izleyicisini yalnızca bilgiyle değil, duyguyla da baş başa bırakır. Kadavra burada ne yalnızca bir eğitim nesnesi ne de yalnızca ölü bir bedendir; o, aynı zamanda yaşamın sonluluğu, bilginin sınırları ve insan doğasının çözilemeyen yönleri üzerine kurulmuş sessiz bir diyalogdur.

Bilgi

Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

1. Baylan H, Çırpan S, Demirci T. 17. yüzyılda Amsterdam'da Anatomi Tiyatroları ve Sanat. *Tıp Tarihi Dergisi* 2023;32(2):88–91.
2. Çeler A. Bedenin Anatomisi: Rembrandt ve Anatomi Dersleri. *Sanat Kuram ve Eleştiri Dergisi* 2024;19(1):75–80.
3. Rembrandt van Rijn. The Anatomy Lesson of Dr. Deijman. Wikipedia (İnternet). 18 Mayıs 2024 (erişim:26 Haziran 2025). Erişim adresi: https://en.wikipedia.org/wiki/The_Anatomy_Lesson_of_Dr._Deijman
4. Middelkoop M. Rembrandt and the Anatomy Lesson. Amsterdam: Amsterdam Museum; 2008.
5. Foucault M. Disiplin ve Ceza: Bir Hapishane Tarihi. İstanbul: İmge Kitabevi; 1977.
6. Turamanlar B. Diseksiyonun Sanatsal Temsili. *Anatomi ve Sanat* 2024;11(1):51–53.
7. Arpacı A. Rembrandt'ın Anatomi Dersleri: Sanat ve Tıp Arasında. *Sanat ve Bilim Dergisi* 2020;5(2):54–56.
8. Arıkan Ekşi E. 17. Yüzyıl Hollanda Resim Sanatında Moda ve Etik. *Sanat Tarihi Araştırmaları* 2012;9(1):120–123.
9. Canbolat M, Şenol Y. Anatomi eğitiminde beyin diseksiyonları ve tarihsel gelişimi. *Tıp Tarihi ve Deontoloji Dergisi* 2019;26(2):91–94.
10. Searle JR. Zihin Nedir? İstanbul: İthaki Yayınları; 2004.
11. Taslaman C. İnsan Ne İle Yaşar? İstanbul: Etkileşim Yayınları; 2007.
12. Özgenç Erdoğan N. Vanitas İmgesinin Evrimi ve 17. Yüzyıl Hollanda Resminde Kullanımı. *Sanat ve Tasarım Dergisi* 2018;21:36–42.

Şekil 1. Rembrandt van Rijn, *Dr. Jan Deijman'ın Anatomi Dersi*, 1656. Tuval üzerine yağlıboya, 100 × 134 cm. Amsterdam Museum Koleksiyonu, Amsterdam. Erişim: https://en.wikipedia.org/wiki/The_Anatomy_Lesson_of_Dr._Deijman